

Rīgā, 2013. gada 22. februārī

Latvijas Republikas 11. Saeimas
Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai

Latvijas Cilvēktiesību centra

Atzinums
par likumprojektu "Grozījums likumā "Par nelikumīgi represēto personu
reabilitāciju"" (Nr. 526/Lp11)

Latvijas Cilvēktiesību centrs (LCC) ir saņēmis Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas lūgumu līdz šā gada 22. februārim sniegt atzinumu par likumprojektu "Grozījums likumā "Par nelikumīgi represēto personu reabilitāciju"", nepieciešamības gadījumā iesniedzot konkrētus priekšlikumus grozījumiem šajā vai citos normatīvajos aktos, kā arī izvērtēt iespējamo procedūru attiecīgo normu īstenošanai praksē.

Likumprojekta iesniedzēji piedāvā papildināt likumu "Par nelikumīgi represēto personu reabilitāciju" ar 4.¹ pantu "Reabilitēt visas personas, kuras bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti tika ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās". Citi grozījumi vai papildinājumi normatīvajos aktos nav iesniegti.

Lai izvērtētu iesniegto likumprojektu, ir jākonstatē, ko ar to paredzēts sasniegt.

Iesniedzēji likumprojektu pamato šādi:

"Likumprojekts izstrādāts, lai atjaunotu vēsturisko taisnīgumu un reabilitētu personas, kuras tika represētas viņu paustās politiskās pārliecības dēļ, nepamatoti piemērojot viņām psihiatrisko ārstēšanu."

Likumprojekta mērķis ir:

"Reabilitēt personas, kas represētas bez tiesas nolēmumiem viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ, nepamatoti ievietojot piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās."

LCC savā atzinumā apskatīs trīs jautājumus: 1) likumprojekta pamatojuma un mērķa aktualitāti; 2) iesniegtā likumprojekta atbilstību tā pamatojumam un mērķim; 3) kā, pēc LCC uzskata, īstenojams likumprojekta pamatojums un mērķis.

1. Likumprojekta pamatojuma un mērķa aktualitāte

Likumprojekta pamatojums un mērķis neapšaubāmi ir taisnīgs. Ar vēsturiskiem faktiem ir pamatoti dažādās valstīs veikti pētījumi un publikācijas, kas pierāda, ka bijušās PSRS, kā arī tai pietuvināto tā saukto sociālistisko valstu teritorijā psihiatrijas izmantošana represīvos nolūkos bija plaši izplatīta. Šā iemesla dēļ pat notika šķelšanās Pasaules psihiatru asociācijā, no kuras PSRS bija spiesta 1983. gadā atsaukt savus psihiatrus, kuri ar nosacījumiem atgriezās šajā asociācijā tikai 1989. gadā.¹ Tiek lēsts, ka īsāku vai ilgāku laiku PSRS psihiatriskās ārstniecības iestādēs pavadīja vairāki tūkstoši disidentu, no kuriem daudzi ir plaši zināmas izcilas personības, kā Andrejs Saharovs, Josifs Brodskis u.c.

Psihiatrijas ļaunprātīga izmantošana bijušajā PSRS pamatojās uz koncepciju, ka persona, kura pretojas padomju režīmam, ir psihiski slima, jo nevar būt cita izskaidrojuma, kāpēc būtu jānostājas pret labāko sociāli politisko sistēmu pasaulē. Vairāki autori norāda, ka, lai gan daļa padomju psihiatru, kas attīstīja šo koncepciju, darbojās tieši pēc VDK un komunistiskās partijas norādījumiem, skaidri apzinoties savu rīcību, daudzi psihiatri patiesi uzskatīja, ka psihiska saslimšana ir vienīgais loģiskais izskaidrojums, kāpēc persona varētu būt gatava riskēt ar savu karjeru, ģimeni, darbu un dzīvi tādas idejas vai pārliecības dēļ, kas pilnībā atšķiras no apkārtējo personu uzskata vai ideoloģijas, ko ir jāuzskata par pareizu.² Latvijas masu saziņas līdzekļos plaši tiek citēts psihiatres Anitas Apsītes paustais intervijā "Latvijas Avīzei": "Ja cilvēks psihiski ir pilnīgi vesels, viņš zina, kādā sistēmā viņš dzīvo, zina, kā kurā vietā jārunā, zina, kāda ir dzīves īstenība."³ Jāņem vērā, ka, lai gan šis izteikums tiek atspoguļots nosodošā kontekstā, daļa Latvijas un citu bijušās PSRS sastāvā ietilpušo valstu vecākās paaudzes psihiatru šādu uzskatu joprojām atbalsta.

Personas, kuras savu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās, neatrisinātās situācijas dēļ cieš vēl šodien: daudzās profesijās ir ierobežojumi strādāt personām ar konstatētām psihiskām saslimšanām, - īpaši profesijās, kas rada paaugstinātu risku sevis vai apkārtējo drošībai. Šīm personām nav atļauts iegādāties, glabāt, nēsāt ieročus (gan profesionālām vajadzībām, gan, piemēram, medību

---

1 Robert van Voren, Political Abuse of Psychiatry—An Historical Overview. Oxford Journals, Schizophrenia Bulletin, Volume 36, Issue 1, pp. 33-35. Publicēts 2009. gada 5. novembrī. <http://schizophreniabulletin.oxfordjournals.org/content/36/1/33.full.pdf+html>

2 Turpat.

3 "Traks uz mūžu", Māra Lībeka, "Latvijas Avīze", 2012. gada 7. marts. http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=343499:traks-uz-mu&Itemid=93

ieročus), pastāv citi ierobežojumi. Šīs personas arī mūsdienās ir daļēji izslēgtas no sociālās dzīves, turklāt ir stigmatizētas sabiedrības attieksmes pret psihiski slimām personām dēļ.⁴ Tas pamato likumprojekta mērķa aktualitāti.

2. Iesniegtā likumprojekta atbilstība tā pamatojumam un mērķim

Latvijas likumdevējs iepriekš aprakstīto problēmu ir apzinājis jau uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas. 1990. gada 3. augustā pieņemts likums "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju", kura 4. pantā noteikts: "Šā likuma 1., 2. un 3. pantā norādītajos gadījumos rehabilitējamas arī visas personas, kurām **ar tiesas lēmumu piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi**," un 5. pants savukārt noteic: "Šā likuma 1., 2., 3. un **4.** pants attiecas uz Latvijas iedzīvotājiem, kuri notiesāti, **represēti bez tiesu nolēmumiem** vai pret kuriem krimināllietas izbeigtas, pamatojoties uz nereabilitējošiem apstākļiem, Latvijas teritorijā par darbībām, kas izdarītas Latvijas teritorijā vai ārpus tās, kā arī uz Latvijas iedzīvotājiem, kuri represēti ārpus Latvijas teritorijas pēc 1940. gada 17. jūnija." (Izcēlumi mani - I.P.) Tajā pašā dienā pieņemtā Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmuma "Par Latvijas Republikas likuma "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju" spēkā stāšanās kārtību" 3. punkts noteic: "Uzdot Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisiju, kura izskatītu visus gadījumus, kad **personas bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās.**" Tātad, skatot sistēmiski, nav nekādu šaubu, ka likumā paredzētais rehabilitējošais apstāklis, kad personai bez tiesas nolēmuma piemērots medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis, attiecas arī uz gadījumiem, kad personas bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās.

Iemesls, kāpēc nav tikušas rehabilitētas personas, kas bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās, ir tas, ka nekad nav ticis izpildīts LR AP lēmuma "Par LR likuma "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju" spēkā stāšanās kārtību" 3. punkts: "**Uzdot Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisiju, kura izskatītu visus gadījumus, kad personas bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās.**" To atzīst arī apskatāmā likumprojekta iesniedzēji. Lai gan neesošās komisijas funkciju uz citu normatīvo aktu pamata varēja

---

4 Turpat. "Apziņa, ka esi traks uz mūžu, ir briesmīgāka nekā sēdēšana cietumā par izdarītu noziegumu, saka Sandris Rīga."

uzņemties prokuratūra, tas netika izdarīts.⁵

Ņemot vērā iepriekšminēto, **LCC uzskata**: nevar piekrist likumprojekta iesniedzēju viedoklim, ka "Latvijā ir izveidota institucionāla un tiesību sistēma, kas nodrošina padomju laika psihiatriski represēto rehabilitāciju. Tomēr spēkā esošie normatīvie akti neparedz to personu rehabilitāciju, kuri ir bijuši represēti bez tiesu nolēmumiem." Gluži otrādi - lai gan spēkā esošie normatīvie akti tieši paredz to personu rehabilitāciju, kuras represētas bez tiesu nolēmumiem, Latvijas institucionālā un tiesību sistēma nenodrošina šo normatīvo aktu izpildi, jo nav izveidots mehānisms normatīvo aktu īstenošanai praksē.

Līdz ar to **LCC uzskata**, ka likumprojekta iesniedzēju piedāvātais grozījums likumā "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju" tikai atkārtoti likumdevēja jau izteikto mērķi rehabilitēt arī personas, kas bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās. Tomēr grozījuma jēga varētu būt tāda, ka tagad šis mērķis nav jāizsecina, sistēmiski lasot likuma "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju" 4. un 5. pantu, kā arī likuma "Par LR likuma "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju" spēkā stāšanās kārtību" 3. punktu, bet tagad tas tiktu skaidri definēts vienā attiecīgā likuma pantā, tādējādi novēršot jebkādas pārpratumus.

Tomēr **LCC uzskata**, ka šādas, kā likumprojekta iesniedzējs A. Judins minēja Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas sēdē, deklaratīvas normas pieņemšana esošo sistēmu nemainīs un likumprojekta pamatojumu un mērķi nesasnies, ja netiks noteikta kārtība, kā tieši veicama šo personu rehabilitācija, kā arī netiks apzinātas tiesiskās sekas, ko rehabilitācija radīs.

3. Kā īstenojams likumprojekta pamatojums un mērķis.

Lai sasniegtu likumprojekta pamatojumu un mērķi - atjaunotu vēsturisko taisnīgumu un rehabilitētu personas, kas represētas bez tiesas nolēmumiem viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ, nepamatoti ievietojot piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās, - ir jānosaka kārtība un atbildīgās institūcijas, kas veic šo procesu. No juridiskās tehnikas viedokļa, to var darīt, gan grozot likumu "Par LR likuma "Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju" spēkā stāšanās kārtību", gan izdodot atsevišķus Ministru Kabineta noteikumus, kas noteic šo kārtību, - šī izvēle ir likumdevēja kompetencē.

---

5 Iepriekšējās atsaucēs minētajā intervijā bijušais Totalitāro režīmu un noziegumu izmeklēšanas nodaļas virsprokurors Uldis Strēlis skaidro, ka pieminētais departaments un vēlāk arī Ģenerālprokuratūras Rehabilitācijas un specdienestu lietu prokuratūra (kopš 2011. gada – Specializētā vairāku nozaru prokuratūra) tika izveidota, lai cita starpā izskatītu arī sūdzības no personām, kas politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās. "Diemžēl to jautājumu kārtošanā, kas skāra politiskas lietas, bija iestājies juceklis, jo iesaistīja amatpersonas ar vājam juridiskām zināšanām un attiecīgu juridiskās prakses pieredzi šo jautājumu risināšanā," atzīst Strēlis.

Lai izvēlētos labāko veidu, kā šis process veicams, ir jāņem vērā iesaistīto institūciju kapacitāte, viedoklis, kā arī jāpievērš uzmanība ārvalstu piemēriem.

Piemēram, Krievijā lēmumu par personas rehabilitāciju, gadījumā, ja tā tikusi politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietota piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcā, uz individuāla iesnieguma pamata pieņem prokuratūra, bet, ja prokuratūra uzskata, ka šādu lēmumu pieņemt nevar, lieta pēc personas lūguma tiek pārsūtīta tiesai.⁶ Attiecībā uz bijušo Austrumvāciju likums⁷ arī paredz katras atsevišķas individuālās lietas izskatīšanu un vērtēšanu. Katram potenciālajam komunistiskā režīma upurim ir tiesības līdz 31.12.2019. vērsties pie īpašas t.s. rehabilitācijas tiesas. Par iesnieguma izskatīšanu iesniedzējam nav jāmaksā tiesas izdevumi. Ja tiesa lemj piekrietoši, valsts pārņem rehabilitācijas prasības iesniedzēja advokāta izdevumus.

Ir skaidrs, ka norma, kas uzdeva LR AP Prezidijam izveidot komisiju, kura izskatītu visus gadījumus, kad personas bez tiesas lēmuma viņu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās, vairs nav dzīvotspējīga. LCC piekrīt likumprojekta iesniedzēja A. Judina viedoklim, ko viņš izteica Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas sēdē, ka kompetentā iestāde šajā gadījumā būtu prokuratūra. Var diskutēt par jautājumu, vai prokuroram būtu tiesības pieņemt lēmumu, kuru persona varētu pārsūdzēt tiesā, vai arī prokuroram jānosūta lietas materiāli tiesai, kas pieņem (pārsūdzamu) lēmumu. LCC viedoklis ir, ka regulējums būtu veidojams pēc līdzības ar likumu "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu", īpaši tā 14. un 15. pantu. Šis likums arī skaidri noteic prokurora tiesības pieaicināt ekspertus un speciālistus (šajā gadījumā - piemēram, psihiatrus, vēsturniekus u.c.), bez kuru palīdzības attiecīgās kategorijas lietu izskatīšana būtu stipri apgrūtināta. Praksē ir pierādījies, ka šajā likumā noteiktajā kārtībā lietas tika izskatītas efektīvi un ar augstu objektivitātes pakāpi.

Personai, kura vērsusies ar iesniegumu par savu rehabilitāciju, jābūt iespējai saņemt valsts nodrošinātu juridisko palīdzību, ja persona atbilst likumā noteiktajiem kritērijiem, līdz ar to būtu jāpapildina arī šajā likumā noteikto juridiskās palīdzības gadījumu uzskaitījums.

Ir jāņem vērā tiesiskās sekas, ko izraisa personas rehabilitācija: atbilstoši likuma "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā

---

6 Krievijas Federācijas 1991. gada 18. oktobra likums "Par politisko represiju upuru rehabilitāciju", <http://www.memo.ru/rehabilitate/laws/2004/rea-law4.htm>

7 Gesetz über die Rehabilitierung und Entschädigung von Opfern rechtsstaatswidriger Strafverfolgungsmaßnahmen im Beitrittsgebiet (Strafrechtliches Rehabilitierungsgesetz - StrRehaG), <http://www.gesetze-im-internet.de/strehag/BJNR118140992.html>

cietušajiem" 2. panta pirmās daļas 2. punktam⁸ rehabilitētās personas atzīstamas par politiski represētām personām, uz kurām attiecas visas šajā likumā noteiktas valsts morālās un tiesiskās garantijas □politiski represētajām personām.

LCC vērš uzmanību uz to, ka personas atzīšana par nepamatoti ievietotu piespiedu ārstēšanai psihiatriskajā slimnīcā vēl nenozīmē automātisku personas atzīšanu par psihiski veselu jeb, sadzīves valodā - diagnozes noņemšanu. Lai gan likumprojekta iesniedzēja A. Judina viedoklis, ko viņš izteica Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas sēdē, bija - šīs personas nedrīkst pakļaut otrreizējai viktimizācijai, liekot veikt psihiatrisko ekspertīzi, tomēr LCC neredz citu veidu, kā apstiprināt personu garīgo veselību daudzus gadus pēc represijas fakta. Psihiskas saslimšanas var izveidoties arī neatkarīgi no kādreiz notikušas personas ievietošanas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajā slimnīcā, kā arī - diemžēl - tieši šādas "ārstēšanas" dēļ. Tomēr, veicot psihiatrisko ekspertīzi, apstāklim, ka persona atzīta par nepamatoti ievietotu piespiedu ārstēšanai psihiatriskajā slimnīcā, ir jāpiešķir ļoti būtiska nozīme, iespējams, iekļaujot to kā obligātu kritēriju ekspertīzes metodikā.

Līdz ar to Latvijas Cilvēktiesību centrs atzīst:

- 1) iesniegtā likumprojekta pamatojums un mērķis ir taisnīgs un aktuāls;
- 2) likumprojekta mērķis nav sasniedzams vienīgi ar iesniedzēju piedāvāto grozījumu, jo tas nevis maina, bet tikai konkretizē tiesisko regulējumu, kas jau bija ietverts attiecīgajā likumā;
- 3) likumprojekta mērķa sasniegšanai nepieciešams noteikt kārtību, kā īstenojamas tiesību normas, kas paredz rehabilitēt personas, kuras bez tiesas lēmuma savu politisko uzskatu vai rīcības dēļ nepamatoti ievietotas piespiedu ārstēšanai psihiatriskajās slimnīcās, kā arī nepieciešams noteikt institūcijas, kas atbildīgas par šo normu īstenošanu. Pēc LCC ieskata, pārbaudes lieta, pēc personas individuāla iesnieguma, jāveic prokuroram (pieaicinot ekspertus un speciālistus, ieskaitot psihiatrus, taču izvairoties no situācijas, kad pieaicinātie psihiatri ir veikuši savu profesionālo darbību laikā, kad noticis ievietošanas gadījums, lai pēc iespējas nodrošinātu eksperta slēdziena neitralitāti), bet galīgais lēmums jāpieņem administratīvajai tiesai;
- 4) nepieciešams izvērtēt, vai nepieciešami grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības

---

⁸ Par komunistiskā režīma politiski represētām personām atzīstami esošie un bijušie Latvijas, Igaunijas, Lietuvas, Somijas un Polijas pilsoņi un līdz 1940. gada 17. jūnijam Latvijā legāli iebraukušie un pastāvīgi dzīvojušie iedzīvotāji, kā arī šo personu pēcnācēji (izņemot personas, kas iebraukušas Latvijā saskaņā ar Latvijas un PSRS 1939. gada 5. oktobra Savstarpējās palīdzības paktu), latvieši un lībieši (līvi), kuri tika represēti Latvijas teritorijā vai ārpus tās, kā arī Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji, kuri pēc 1945. gada 8. maija tika represēti Latvijas teritorijā, ja viņi šā likuma 1. pantā minēto iemeslu dēļ laika posmā līdz 1991. gada 21. augustam [...] piespiedu kārtā ievietoti iestādēs, kur viņiem tika piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi.

likumā, likumā "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem", kā arī citos normatīvajos aktos.